

AKADEMIN FÖR UTBILDNING OCH EKONOMI
Avdelningen för kultur-, religions- och utbildningsvetenskap

Den samiska kvinnan i dåtid och nutid

*En studie av kontinuitet och förändring
i samisk religion och kultur*

Mikael Forsberg
Robert Lundstig

2010

Examensarbete, Grundnivå (yrkesexamen), 15 hp
Religionsvetenskap
Religionsvetenskap C
Läroprogrammet

Handledare: Mayvor Ekberg
Examinator: Peder Thalén

Abstrakt

Syftet med denna uppsats är att undersöka den samiska kvinnans roll i samisk kultur under 1600-1700-talen och den samiska kvinnans roll idag. För att kunna uppnå vårt syfte har vi som metod genomfört litteraturstudier av tidigare forskning, litterära texter, artiklar, och elektroniska källor. Resultatet visar på både kontinuitet och förändring. En av kvinnans viktigaste roller i den traditionella kulturen och religionen var som utövare av jojken. Det var vanligt att kvinnan jojkkade i allmänhet, men även i vissa rituella sammanhang. Detta kunde till exempel ske när kvinnans jojkkande skulle hålla nåjden i liv under dennes resa till gudarnas värld och till dödsriket. Hennes roll har i vår tid blivit större. Än idag jojkar samerna och det är dessutom numer lika vanligt att kvinnan jojkar som att mannen gör det. Kvinnan kan idag jojka i mer offentliga situationer, till exempel vid scenframträdanden, politiska sammanhang och demonstrationer. Numer kan det också förekomma att en samisk kvinna är renskötare, något som tidigare tillhörde enbart männens ansvarsområden. Den moderna samiska kvinnan använder också trumman och även om vi i vår tid kan se att trumman som religiös symbol förlorat en del av sin traditionella betydelse kan vi ändå dra slutsatsen att kvinnan i och med sitt bruk av trumman stärkt sin roll och sitt inflytande. Det är rimligt att säga att den samiska kvinnan och mannen idag är mer jämlika än tidigare och det kan rimligtvis bero på den jämlikhetsutveckling som skett och ständigt fortskrider i vårt samhälle.

Innehållsförteckning

Abstrakt

Innehållsförteckning

1 Inledning	1
1.1 Syfte	3
1.2 Metod, källor och källproblem	3
2. Centrala begrepp inom samisk religion	6
2.1 Religion	6
2.2 Naturfolk	6
2.3 Rit	7
2.4 Nåjd	7
2.5 Jojk	8
2.6 Trumman	10
3. Samernas traditionella världsbild och gudsbild	11
3.1 Den samiska världsbilden.....	11
3.2 Den samiska gudsbilden	12
4. Kvinnans roll i samisk religion i dåtid	13
4.1 Kvinnans roll i jojken	13
4.2 Kvinnans roll i björnriten	13
4.3 Kvinnans roll i offerriten	15
4.4 Kvinnans roll i nåjdritualen	15
4.5 Kvinnans roll som trumslagare	17
5. Den samiska kvinnans roll i nutid	17
5.1 Kvinnans roll i den samiska jojken	18
5.2 Kvinnan som trumslagare.....	19
5.3 Kvinnan som nåjd.....	19
5.4 Kvinnan som renskötare	21
6. Sammanfattande jämförelse kvinnans roll i dåtid och nutid.....	23
Referenser	31

1. Inledning

Vi har under vår utbildning kommit att intressera oss för samerna och samernas religion och historia. I vår kurslitteratur har vi kunnat läsa om samernas sätt att leva. Vi har fått lära oss om folkets religion och historia, men något vi saknat var en fördjupad kunskap om kvinnans betydelse och roll i kulturen. Med tanke på att samerna är vår ursprungsbefolkning och också med tanke på den genusmedvetenhet som ska präglade vår kommande undervisning som religionslärare, upplever vi att vi vill lära oss mer om den samiska kulturens syn på kvinnan och hennes roll, både i nutid och i dåtid. Som i alla skolans ämnen ska också religionsundervisningen genomsyras av genusmedvetenhet och därför är det förstås viktigt att vi som pedagoger förstår, känner till och därigenom kan presentera ett sådant perspektiv i vår undervisning. I den nuvarande kursplanen Lpf-94 för gymnasieskolans religionsundervisning sägs det att:

... genusdimensionen riktar uppmärksamheten på vilken roll religioner och andra livs-
åskådningar har vid utformningen av våra föreställningar om mäns och kvinnors värde
och uppgifter (Skolverket, SKOLFS : 2000:8).

Vi har utifrån vårt beskrivna intresse valt att i denna uppsats fördjupa oss i kvinnans roll i samisk religion och kultur i både nutid och dåtid.

Den samiska religionen bekämpades under 1600-1700-talen av kristendomen som utbreddes sig snabbt över Sverige som då hade blivit en del av den protestantiska världen. Den kristna kyrkan såg samernas tro som något ont då missionärer och präster sändes ut för att få samerna att överge sin tro och konvertera, eller omvända sig, till kristendomen. Därför är det viktigt för oss som blivande lärare och också för samhället i allmänhet att ha kunskap om samerna som ett urfolk, för att kunna bevara den samiska kulturen och då också religionen som ett värdefullt kulturarv. Genom kunskap undviker vi samtidigt olika former av diskriminering och fördomar mot samerna. Stöd för att vår uppsats lyfter fram ett viktigt ämne finns även i urfolksdeklarationen som är en omfattande programförklaring om ursprungsbefolkningarnas rättigheter, vilket antogs av FN:s generalförsamling i juni 2007.

Deklarationen betonar urfolkens rätt att upprätthålla och stärka sina egna institutioner, kulturer och traditioner för att kunna fortsätta tillgodose sina egna behov och strävanden. Den talar om både individens och kollektivets rättigheter, och handlar därför om såväl kulturella rättigheter som rätten till utbildning och identitet. Dessutom förbjuder den all diskriminering mot urfolken. I urfolksdeklarationen artikel 15 kan vi se detta tydligt:

States shall take effective measures, in consultation and cooperation with the indigenous peoples concerned, to combat prejudice and eliminate discrimination and to promote tolerance, understanding and good relations among indigenous peoples and all other segments of society (<http://www.sametinget/2836>).

I och med att vi bor i norra Sverige är det extra viktigt för oss som blivande pedagoger att ha kunskap om samerna. Vi behöver känna till och ha kunskap om vårt kulturella arv och vår urbefolkning för att kunna förmedla kunskapen vidare till kommande generationer. Samisk kultur och religion skulle därför enligt vår mening behöva finnas med i religionsundervisningen redan i grundskolan. Vi tror också att många urfolk, och framförallt samerna, riskerar att bli bortglömda i religionsundervisningen. Samernas rättigheter blir också klart uttryckta i deklarationen artikel 13:

Indigenous peoples have the right to revitalize, use, develop and transmit to future generations their histories, languages, oral traditions, philosophies, writing systems and literatures, and to designate and retain their own names for communities, places and persons (<http://www.sametinget/2836>).

1.1 Syfte

Syftet med uppsatsen är att undersöka hur den samiska kvinnans roll förändrats över tid. Kan vi se någon kontinuitet i den förändring som skett? Den tid som studeras sträcker sig från övergången från traditionell samisk kultur och religion fram till kristendom, idag. Betoningen ligger på 1600-1700-talen, då samerna övergick från den traditionella samiska religionen till kristendom, och på 1900-2000-talen då samerna varit och fortfarande är en del av vår moderna tid. Vi koncentrerar vår uppsats på tre huvudsakliga frågor som vi avser att besvara.

- Vilken roll hade kvinnor i den traditionella samiska kulturen och religionen under 1600-1700-talen?
- Vilken roll har kvinnor i den moderna samiska kulturen idag?
- Finns det kvar något i kvinnans roll som kan beskrivas som ett arv från den traditionella samiska kulturen och religionen?

1.2 Metod, källor och källproblem

Mycket av de källor som beskriver samisk religion förstördes och brändes upp under den kampanj som kyrkan bedrev under 1600-1700-talen för att kristna samerna. Det kunde röra sig om t.ex. nåjdens trumma där skinnet var en värdefull källa genom dess olika symboler för tolkning av den samiska religionen. Detta är en bidragande orsak till varför vi vet så pass lite om den samiska religionen som vi gör idag.

En vanlig metod för att finna information om hur våra urfolk levt är genom att utföra arkeologiska utgrävningar men när det gäller den samiska religionen blir dessa fynd väldigt svåra att förankra. Detta på grund av en obefintlig litteratur innefattande information som är värdefull för tolkning av fynden. Det finns en del skriftliga material kring den samiska religionen från 1600-1700-talet, men dessa utgörs ofta av beskrivningar från intervjuer av de missionärer eller präster som försökte få samerna att uppge sin traditionella tro och konvertera till kristendomen. Det är lätt att inta en kritiskt och, ibland också, fientlig inställning till dessa skrifter, eftersom de är skrivna av personer som själva aktivt bekämpade den samiska religionen (Mebius, 2007).

Vi besvarar våra frågeställningar genom litteraturstudier. Eftersom vi är ute efter att förstå kvinnans roll i den samiska kulturen har vi granskat litteraturen och texterna i ett genusperspektiv. En bra beskrivning av vad det innebär att granska något i ett genusperspektiv hittar vi hos läraren och forskaren Eva Gannerud i hennes bok *Lärares liv och arbete, i ett genusperspektiv* (2001):

När man betraktar ett visst sammanhang ur ett genusperspektiv, riktar man sin uppmärksamhet mot olika uttryck för kön och genus, både sådana som är uppenbara och sådana som är mer eller mindre dolda och svårare att upptäcka. Det är inte endast likheter och/eller skillnader mellan kvinnor och män som individer eller grupper som är i centrum för intresset, utan till synes könsneutrala ämnen och handlingar kan tas upp till betraktande och ges en ny förståelse (s. 12).

Valet av litteraturstudier som metod för både dåtida och nutida förhållanden beror till stor del på att det är svårt att hitta personer som i intervjuer skulle kunna berätta om vad tidigare generationer förmedlat om den traditionella samiska religionen, innan den började bekämpas, men det är också problematiskt att komma i kontakt med personer som kan berätta om samernas liv som de lever det idag.

För att hitta fakta om kvinnans roll och de förändringar som skett har vi granskat böcker, tidsningsartiklar och vetenskapliga uppsatser som berör vårt område. Det finns relativt mycket litteratur om samisk religion skrivna under 1900-talet som återspeglar 1600-1700-talens samiska kultur och religion. En del av dessa böcker är intressanta och innehållsrika, men många lyfter fram och beskriver i princip samma saker.

Som den mest relevanta och då också som huvudkälla har vi valt att använt oss av:

- Hans Mebius – *BISSIE, Studier i samiska religionshistoria* (2003). Mebius är docent i religionshistoria och har skrivit flera böcker om samisk religion. Detta kan ses som en handbok i samisk religionshistoria. I boken belyser Mebius tydligt den samiska kulturen utifrån olika prästers och missionärers iakttagelser och texter, men även sina egna uppfattningar. En framträdande person och källa i Mebius bok är den danske teologen, läraren eller prästen, Hans Skanke (1679-1739) vars texter bygger mycket på uppfattningar från den norske missionären Tomas Von Westen (1682-1727). En annan fram-

trädande person i boken är den norske missionären eller prästen Jens Kildal (1683-1767). Kildals iakttagelser bygger inte enbart på Von Westens texter utan är byggda även till stor del på egna iakttagelser. Mebius refererar i ganska stor utsträckning till Åke Hultkrantz (1920-2006), vilken var en välkänd religionshistoriker och professor vid Stockholms universitet. Mebius har även använt sig av Isaac Olsen (1680- 1730) Olsen var lärare i samiska och han byggde sina uppfattningar på det han sett och hört.

- Rolf Kjellström - *Samernas liv* (2003). Rolf Kjellström är docent i etnografi, polarforskare och själv naturmänniska. Han har skrivit många böcker i lappländska och polara ämnen. Boken är en vetenskaplig beskrivning av den traditionella samiska kulturen som den formade sig i början av 1900-talet.
- Andrea Amft - *Sápmi i förändringens tid* (2003). Amft är forskare i samiska studier vid Umeå universitet. Hennes bok handlar om de svenska samernas levnadsvillkor under 1900-talet, sett i ett genus- och etnicitetsperspektiv. Amft har utgått ifrån ett stort intervju-material för att därigenom kunna beskriva de samiska kvinnorna och deras liv. Personerna som ingick i intervjun var samiska kvinnor som var födda på under tidigt 1900-tal.

2. Centrala begrepp inom samisk religion

Innan vi i nästa avsnitt går in på samernas religion ska vi först definiera centrala begrepp viktiga att känna till i studiet av samerna.

2.1 Religion

Vi börjar med begreppet religion. Här väljer vi att presentera den definition som görs av den amerikanske religionsforskaren Milton Yinger i boken *Religions sociologi,- en introduktion* (Furseth och Repstad 2005).

Religion är ett system av trosföreställningar och praxisformer som människor får hjälp av för att kämpa med de djupaste (ultimate) problem i den mänskliga tillvaron (s. 34).

En annan definition som Furseth och Repstad lyfter fram och som kanske passar ännu bättre i studiet av samernas religion är den definition som amerikanske sociologen Robert Bellah formulerat, han definierar religion så att:

Religion är en uppsättning symboliska föreställningar och handlingar genom vilka människor får ett förhållande till sina yttersta existensvillkor (s. 35).

2.2 Naturfolk

Samer kallas ofta utifrån sitt ursprung och sätt att leva för ett naturfolk som härstammar från Norden. I Nationalencyklopedin (1994) definieras dessa folk på följande sätt:

Naturfolk, äldre term för folk vilkas kultur och samhälle inte inryms i en civilisation och som tidigare även kallades primitiva. De ansågs vara omedelbart beroende av "naturen", bl.a. på grund av sin självhushållningsekonomi och relativt enkla teknologi (s. 62).

Det landsområde samerna traditionellt är bosatta i kallas för Sápmi, vilket innefattar delar av Norge, Sverige, Finland och Ryssland. Samernas religion brukar förutom naturfolkens religion också kallas för de skriftlösa folkens religion, eftersom det inte finns några tidiga nedtecknade religiösa skrifter från samerna. I sin bok *Bissie - studier i samisk religionshistoria* (2007)

beskriver Hans Mebius samerna som den muntliga traditionens folk, vilket passar bättre eftersom man har traderat sin tro muntligt till kommande generationer.

Den samiska religionen och kulturen som fanns före övergången till kristendom har i handbokslitteraturen generellt betecknas som *naturfolkens religion* eller som *primitiv religion*. Den förra uttrycker att det är fråga om religion hos kulturer av annan typ än de stora världsreligionernas kultur, vilka kännetecknas av en invecklad rangordnad och politisk organisation, stadssamhällen och skrivna religionsurkunder. Det som tydligt kan sägas är att världsreligionerna företräder en kulturellutveckling, även om de långt fram i tiden varit och är lika naturberoende som de grupper som betecknas som naturfolk (Mebius, 2007).

I boken *Samerna i historien och nutiden* (1882) framhäver Israel Ruong att den samiska kulturen i avgörande mening varit beroende av omgivande naturförhållanden och format sitt sätt att leva, samt sin trosföreställning efter naturen. Som exempel kan nämnas den samiska kulturens funktionella bostadsformer, redskapstyper och transportmetoder både till lands och även till sjöss, sommar som vinter. Ruong har särskilt beskrivit samekulturens naturpassning på det materiella området, där han även framhåller naturens betydelse för de andliga förhållandena.

2.3 Rit

Även definitionen av detta begrepp som centralt inom religionerna hämtar vi från Nationalencyklopedin (1994):

Rit (lat. *ri'tus* 'heligt bruk'), dels en sedvänja eller ett bruk med religiös eller magisk innebörd, som kan ingå i en kulthandling, dels en fastställd ordning för en ceremoni eller liknande förrättning (i vilka fall man ibland föredrar benämningen *ritual*). Man skiljer t.ex. mellan *kalendariska riter*, *krisriter*, som tillgrips när människan inte kan uppnå det åstundade med rationella medel, såsom vid sjukdom, samt *övergångsriter*, som utförs för att hjälpa henne från ett levnadsstadium till ett annat. Man talar också om apotropeiska riter för att avvärja ett hotande ont, *reningsriter*, *soningsriter* och *offerriter*. (s. 577)

2.4 Nåjd

Nåjden kan definieras som en sorts vis lärare i samisk religion, en samernas schaman. Schamanen definieras av som en slags social funktionär som med stöd av hjälpandar uppnår extas för att upp-

rätta förbindelse med den övernaturliga världen till gagn för medlemmar av sin grupp (Mebius, 2007). Nåjdens kunskaper har gått i arv genom generationer och genom muntlig tradition. Forskarna ger lite olika karaktäristiska drag av nåjden men den ungerske forskaren L. Vajda beskriver, enligt Mebius, nio drag. Dessa beskrivs vara rituell extas, tereomorfa hjälbandar, kallelse av antropomorfa skyddsandar, schamanens initiation, hinsidesresa, kosmologi, schaman-kamp, schamandräkt och schamanens trumma. Mebius visar att Jens Kildal endast finner sju av dessa drag. Det Kildal saknar i jämförelse med Vajda är uppgifter om nåjdens initiation, dessutom att det ska ha funnits någon särskild nåjddräkt. Dessutom visar Mebius att Åke Hultkrantz funnit ett den viktigaste beståndsdelarna inom schamanismen är extasen, eller själsresan, vars förutsättning är en dualistisk själsuppfattning, som innebär att schamanens frisjäl kan lämna kroppen. Viktigt för föreställningen om den så kallade frisjälen är världsbilden som tänks bestå av tre skikt - himmel, jord och underjord - som är karakteristisk för schamanistisk kosmologi på samma sätt som föreställningen om schamanens hjälbandar (Mebius, 2007).

2.5 Jojk

Även detta centrala begrepp kan vi kort sammanfatta med hjälp av Nationalencyklopedin (1993) som definierar begreppet på detta sätt:

Jojk, improviserad samisk sångtyp bestående av korta enkla motiv som upprepas
fortlöpande i avancerade rytmiska mönster ofta med inslag av meningslösa stavelser (s.
162)

I boken *Om jojk* (1988) skriver Rolf Kjellström att det svenska ordet *jojk* inte är ett giltigt uttryck i alla sammanhang, där vi använder detta begrepp. Men vi har valt att genomgående använda benämningen *jojk* i stället för de mer korrekta samiska termerna *luothi* och *vuolle*.

Jojken har varit av stor betydelse för det samiska folket. Att jokka är att genom rytm och melodi uttrycka sina känslor för det man sjunger om, vilket kan vara en människa, ett djur, en fjälltopp och så vidare. Jojken beskrivs som en av de äldsta musikformerna i Europa. Den har inte alltid uppskattats som musikform och det fanns en tid då jojken inte ens kallades för musik. (www.samer.se/1201)

Jojkningen har sedan de första missionsresorna i lappmarkerna runt 1600-talet av kyrkan betraktats som uttryck för mörk hedendom. Även om alla tecken på schamanism som varit en del av den samiska religionen har försvunnit ur jojken, och trots att det är länge sedan samer kunde avrättas för att de sjungit hedniska sånger, ses fortfarande jojken, enligt Roung (1982), som flärd och "slarvsånger" av många äldre religiösa samer, i synnerhet av de samer som idag tillhör de nordliga laestadianerna

Rolf Kjellström visar i boken *Samernas liv* (2003) att jojken kunde växa fram genom en kulturellt likartad bakgrund. De människor som jojkede och som lyssnade på den hade ofta gemensamma upplevelser från de platser som beskrevs eller av de människor som nämndes i jojken. På så vis behövdes ingen närmare förklaring. Det är en av anledningarna ofta varför utomstående har begränsade möjligheter att fullt ut uppskatta jojken. Något som gjorde jojken väldigt unik i sin konstform var att den saknade slut. Kjellström framhåller att jojken varade så länge man ville. Han visar på jojken Nils Aslak Valkeapää som säger: "Den är som en ring som cirklar i luften och dess struktur kan jämföras med vatten som rör sig i samklang med landskapet eller med vinden som berör fjällviddens yta"(s. 234)

Kjellström framhåller att jojken hade en viktig praktiskt effekt på renarna, eftersom den både gjorde dem lugna och höll rovdjuren borta. Det var även vanligt att när ett barn växte upp så fick det sin egen jojken. Jojken upphöjde barnet som på så vis fick känna sig betydelsefull. Men viktigare än den personliga identiteten var att framhålla samhörigheten och identifieringen med släkten och samhället. En annan sida av jojken var att minnas och hedra, om de gällde de döda så "återförde" jojken dem till livet. Man menade att så länge någon var ihågkommen, och så länge de efterlevande tänkte på och kom ihåg en människa, var hon eller han levande. Däremot uppfattades den som var bortglömd och helt utan mänskliga förbindelser, som död, även om hon eller han i själva verket var vid liv. Kjellström talar om att den traditionella jojken var ett verktyg att återkalla vänner, land, områden och djur. Jojken är ett sätt att få tillträde till en annan värld, den andliga världen vilket i sin tur ger den en väldigt stark religiös karaktär.

2.6 Trumman

Trumman hade en mycket centralt religiös funktion i samiskt liv, medan den kristna omvärlden missuppfattade den och kallade den "trolltrumma" (Kjellström, 1988). Detta blev en term som också använts i vetenskapliga sammanhang, därför att man inte förstod dess roll i den samiska kulturen.

Rolf Kjellström betonar i boken *Den samiska trumman* (1988) att trumman hade sin givna plats i vissa ritualer, men inte i alla. Livets början och slut kunde man inte påverka genom trumman. Visserligen sägs det att man vid graviditet kunde använda trumman för att se om det skulle bli en pojke eller flicka. Men vid själva förlossningen var det olika gudinnor som stöttade kvinnan och familjen. Flertalet av de trummor som finns bevarade har samlats in vid olika ting i de sydliga svenska lappmarkerna. Dessa trummor har med största sannolikhet tillhört och använts i hemmet av familjen. De har antagligen inte tillhört någon nåjd. Just frågan om vart trumman som nåjden använt tog vägen när denne dog är intressant. Man har aldrig funnit några rester efter någon trumma i någon samisk grav. Förklaringarna till att man kunnat förvänta sig detta är enligt Kjellström (1988) att nåjdens trumma var väldigt personlig, och att man tänker sig att hon eller han tog med sig den till sin nästa tillvaro.

Kjellström (2003) talar om symbolerna. Trummans bilder som fanns på själva skinnet, fungerade som en karta över kosmos som gav möjligheten att orientera sig i denna värld, men även i gudarnas värld och i dödsriket. Trumma hade framförallt fyra användningsområden. 1. *Ta reda på hur det står till på andra platser.* 2. *Få kunskap om lycka och olycka, hälsa och sjukdom.* 3. *Bota sjukdomar.* 4. *Ta reda på till vilken gud man skulle offra.* På en hemsida som belyser samerna och deras kultur kan vi läsa:

Trots att trumman förbjöds och brändes lyckades många bevara den i hemlighet. Man kunde både använda och tillverka trummor långt in på 1800-talet och även uppgifter från tidigt 1900-tal förekommer. Många gav dock under den här tiden upp sina trummor men man lämnade inte in dem till myndigheterna. De var fortfarande föremål man respekterade högt. Istället valde man att begrava trummorna, ofta i fjällen på någon särskilt utvald plats som den person som gömde den hade koppling till (www.samer.se).

Trumman sågs som något religiöst, eftersom den innefattade många religiösa symboler och användes av en central gestalt i det samiska samhället, nåjden. Med andra ord beskriver den genom sina figurer stora delar av den samiska kulturen. Det framgår inte i källorna att kvinnan har använt trumman i religiösa sammanhang. Men det är svårt att säga om det har funnits några undantag kring detta. Om det skulle visa sig att det fanns kvinnliga trumslagare eller nåjder skulle detta innebära att kvinnan intog en stark religiös ställning, eftersom nåjden sågs som en huvudfigur inom det religiösa, denna var trots allt samernas andliga ledare.

3. Samernas traditionella världsbild och gudsbild

Innan vi i nästa avsnitt beskriver kvinnans roll i samisk religion i dåtid, det vill säga under 1600-1700-talen, skall vi kort redogöra för den samiska religionens världsbild och gudsbild. Dessa är viktiga för att förstå samernas religion och tro till grund för kvinnans deltagande och roll inom denna.

3.1 Den samiska världsbilden

Jens Kildal menar att den samiska världsbilden är indelat i tre skikt: himmel, jord och underjord. Till dessa olika nivåer lokaliseras olika gudomar. Kildal beskriver en påle, inom den samiska världsbilden, inom religionsvetenskapen kallad axis mundi, vars funktion är att upprätthålla himlavalvet, denna påle kallar han för Maylmen stytto (Mebius, 2007).

I den samiska människans värld är tron på en annan verklighet central. Denna verklighet var lokaliserad till heliga fjäll som kallades för saajve. Här fanns samernas skyddsandar och nåjdernas hjälppandar. Samtidigt existerade det en tanke på ett tillstånd efter döden i ett underjordiskt dödsrike, Jábbmeájmmo. I dödsriket fanns härskarinnan Jábmeáhkka tillsammans med de döda. Hans Skanke menar att inte enbart människor kom till dödsriket efter döden, utan att även djuren kom dit (Mebius, 2007).

3.2 Den samiska gudsbilden

Mebius (2007) framhåller att forskarna inte är helt eniga om hur den samiska gudsbilden ser ut, men man vet att det var en polyteistisk religion eftersom det existerar flera olika gudar. Forskarna

har dock olika uppfattningar om vilka gudar som samerna trodde på. Man vet att det existerade en tro på en högsta Gud, men det är oklart vilket namn denne går under. Hans Skanke menar att denna Gud, som han beskriver som *Radienatsie*, är den som har makten över himmel och jord, samt över de andra gudarna och alla människor. När det gäller gudinnor nämns i källorna ofta de fyra akka-gestalterna, Maderakka (urmodern) och hennes tre döttrar, Uxakka, Juxakka samt Sarakka.

Men det finns också andra gudar, som samerna offrade till i olika behovssituationer, till exempel av någon kris eller vid behov av olika väder- och vindförhållanden. Här kan det röra sig om åskguden, vindguden, solguden eller månen. Samerna hade olika föremål bestående av trä eller sten som kallas för *sejter*. I dessa föremål tänktes att gudarna manifesterade sig, och markerar därför en gudomlig närvaro. Hans Skanke menar att samerna inte bara tillber gudarna, utan naturen i sin helhet, man såg naturen som besjälad. Jakten var ett väldigt viktigt inslag i den samiska kulturen och det fanns även en gud för jakten, kallad Liejbålmaj. Denna Gud rådde över de vilda djuren samt över jägarens möjligheter att fälla jaktviltet. Ofta förknippas Liejbålmaj med mannens roll, eftersom denne enligt Jens Kildal beskrivs som jägarens Gud. Det främsta jaktviltet var björnen. Björnen ansågs även vara ett heligt djur och besläktad med människan. I jämförelse med andra djur kunde björnen resa sig på bakbenen och utan päls fick björnen ett mänskligt utseende. Detta är en av orsakerna till att björnjakten och björnriten i samband med jakten blev ett viktigt inslag i den samiska religionen (Mebius, 2007).

4. Kvinnans roll i samisk religion i dåtid

4.1 Kvinnans roll i jojken

Det är inte lätt att kategorisera jojken i manligt och kvinnligt, förutom när man talar om nåjdens jojke. Kjellström (1988) menar att nåjden oftast var av manligt kön, däremot fanns det kvinnor i nåjdens närhet som stämde upp tillsammans med honom och jojkede med. I andra sammanhang när det gäller jojken och vem som utförde denna, kan man säga att det ligger i jojkens natur att en

stor del av både innehåll och form bestäms av dess utförare. Hon eller han ska lägga sin personlighet i framförandet.

4.2 Kvinnans roll i björnriten

Mebius (2007) beskriver björnriten vilken är en slags ceremoni som hålls i samband med björnjakten och varar i två dagar efter nedläggandet av björnen. Riten kännetecknas av en glädje över att björnen har dödat. Men samtidigt som björnen hedras, måste jägarna ursäkta sig också, eftersom dödandet kunde upplevas problematiskt i och med att björnen både uppfattades som ett heligt djur och besläktat med människan. I detta ritualkomplex deltar både männen och kvinnorna, men med olika roller.

Mebius (2007) berättar att när männen kommer hem från jakten med björnen är kvinnorna högtidsklädda och svarar männen med *joj*. Efter det att männen sedan krupit in genom boassjödörren på kåtans baksida hälsas de av kvinnorna som har huvudena övertäckta och tittar med ena ögat på männen genom mässingsringar och spottar tuggad albark på männen. Denna handling bör vara av stor religiös betydelse för kvinnan, eftersom albarken kom från *alskogen*, vilken i sig förknippades med jaktens Gud, *Liejbålmaj*, som även har kallats *al-mannen*. I måltiden som sker i slutet av dagen äter männen och kvinnorna var för sig. Kvinnor och män får sedan inte sova tillsammans under de tre kommande nätterna. Kvinnan får inte använda den ren som dragit hem björnen som dragdjur under hela det kommande året, eftersom kvinnan inte får gå i mannens fotspår. När björnen sedan är flådd och styckad och köttet har kokats, äter kvinnor och män var för sig. Den första tuggan kvinnorna tar skall föras till munnen genom en mässingsring. Den bevarade björnsvansen skulle sedan ges till männen av kvinnan till den man som hade fällt björnen. Svansen skulle förvaras tillsammans med de övriga benen från björnen. Kvinnorna täckte sedan över sina ansikten och kysstes av männen som tack för att de inte har varit till besvär vid björnens hedrande. När måltiden är avslutad går männen till platsen där de hade kokat björnen och genomgår där en reningsceremoni innan de återvänder till sina kvinnor.

I boken *Kort berättelse om lapparnas björna-fänge, samt deras wid brukade widskeppelser* (1981) skriver Pehr Fjellström att när björnen sedan begravts och hedrats finns endast skinnet

kvar. Mässingsringar fästes på björnskinnet som inte fick ses av kvinnorna. Skinnet fästes på en stake som var bestruken med albark. Kvinnorna hade ögonen förbundna eftersom de skulle kasta alkäppar eller med pilbåge skjuta på skinnet. Om en gift kvinna prickar skinnet först blir det den mest betydelsefulla, eftersom det betyder att hennes man är den som ska fälla nästa björn. Skulle en ogift kvinna träffa skinnet är det ett tecken på att hon skulle få en oförskräckt björnkarl till man. Kvinnorna tar sedan bort ögonbindeln och ser på björnskinnet genom en mässingsring. Därmed är björnritualet avslutat.

Mebius visar att samerna i samband med björnriten genomförde ett slags rituellt skådespel som Carl-Martin Edsman, inflytelserik religionshistoriker, menar måste betraktas som en dialog mellan jägaren och björnen, denna dialog kallas för björnvisan. Här jojkar männen och kvinnorna till varandra, där männen svarar för björnens repliker.

4.3 Kvinnans roll i offerriten

Vid offer till Sarakka, en av de fyra akkorna, deltog endast kvinnorna. Denna gudinna sågs som kvinnans skyddsgudinna. Rafael Karsten beskriver i boken *Samefolkets religion* (1952) att Sarakka åkallades av gravida kvinnor som skulle föda. När Sarakka sedan hjälper den födande kvinnan sägs gudinnan känna samma smärta som kvinnan. En magisk rit som skedde efter födseln är ätandet av Sarakka-gröten. Denna rit gjordes tillsammans med andra havande kvinnor till Sarakkas ära. Detta tolkas enligt Karsten ofta som ett verkligt offer till Sarakka, även om det inte rört sig om något animaliskt offer.

Uno Holmberg beskriver i sin bok *Lapparnas religion* (1996) att man lade tre pinnar i gröten, en svart, en vit och en kluven och på denna skulle tre ringar hängas. Dessa pinnar skulle ligga under dörren i två eller tre dygn. Var den svarta pinnen borta befarade man att kvinnan eller barnet skulle dö, men var den vita pinnen borta skulle båda två få leva. Mebius (2007) framhäver Hans Skankes ord om att kvinnorna även offrade djur till Sarakka, och Jens Kildal har funnit att det till exempel kunde röra sig om kalvar, kvigor, får, lamm eller getter. Denna offerritual avslutades med en gemensam måltid där männen inte fick delta. Dock framgår det inte vart offrandet har ägt rum. Sarakka som gudinna var även viktig för samerna och deras religion i allmänhet och var en

mycket populär gudinna, och hon dyrkades av både kvinnor och män. Detta visar enligt Mebius på att en kvinnlig gud även har spelat stor roll för männen och på så sätt blir kvinnan i allmänhet viktig.

4.4 Kvinnans roll i nåjdritualen

Mebius (2007) visar på att den samiska nåjden hade en central och mycket betydelsefull ställning i den samiska religionen. Som vi tidigare sagt var nåjdens viktigaste funktion att vara en förmedlande länk mellan människan och den övernaturliga, eller andliga världen. Denna kontakt togs genom ett trancetillstånd och var en tydlig ritual i nåjdens värld. Nåjden fungerade som botare av sjukdom en också, genom sin kontakt med andarna, som ledsagare på resor och inför jakt, han kunde ge upplysningar om händelser som skedde på andra platser och som var till nytta för. När det gäller kvinnas roll i samisk religion och i det fall man talar om nåjdens verksamhet, framhåller Jens Kildal att kvinnor aktivt och på olika sätt deltagit i nåjdritualen, men att själva nåjden var en man. Till exempel visar han att Qvigstad (Mebius, 2007) beskriver kvinnor som kallas "guaps" eller "Guobas" vars betydelse är just kvinnlig shaman (female shaman). Dessutom att Bo Lundmark med stöd av sentida folkloristiskt material ser dessa guaps som exempel på att även kvinnor kan ha varit nåjder. Samtidigt pekar Mebius på att Håkan Rydving avfärdat detta, eftersom *guabas*, *guaps* enligt honom saknar två av nåjdens utmärkande egenskaper, närmare bestämt förmågan att gå in i trancetillstånd samt besittandet av hjälppandar. Mebius lyfter även fram May-Lisbeth Myrhaug, som finner med utgångspunkt både i äldre och yngre källmaterial att vi "... kan anta att kvinnor kan vara nåjder med förmåga att med trummas hjälp träda in i extastillstånd"(Mebius, 2007, s.128)

I sin bok *I modergudinnens fotspor* (1997) berättar May-Lisbeth Myrhaug att i den samiska berättartraditionen finns flera exempel på att det fanns kvinnliga nåjder. Hon beskriver bland annat en kvinna i Sverige som hette Lappstina som var känd för sina nåjdkunskaper, även om hon var speciellt känd för sin medicinska kompetens. Lappstina hade lärt sig nåjdkonsten från en underjordisk kvinna som hon stod i särskild kontakt med. Lappstina tog bland annat hjälp av denna underjordiska kvinna som hon kallade Gudmor för att både fastställa en sjukdom men även hur hon skulle behandla denna. Detta menar Myrhaug kan förklaras så att hennes frisjäl var ute på

resa i den underjordiska världen och att kvinnan vid namn Gudmor befann sig där, och menar vidare att detta högst sannolikt kan ses som en vanlig nåjdseans och att detta visar att Lappstina själv befann sig i trance.

När nåjden skulle färdas till andra världar, till exempel när han skulle förhandla med dödsrikets härskarinna Jabmeahkka eller någon av de andra gudarna, var han först tvungen att komma i extas: ”trummade och jojkade han så starkt han kunde, och de närvarande som både var män och kvinnor stämde in tillsammans med nåjden” (s. 87). Både Jens Kildal och Isak Olsen har funnit att kvinnan hade en väldigt viktig roll inom själva nåjdseansen, där hon genom jojk håller den medvetlösle nåjden kvar i livet (Mebius, 2007). Kvinnans roll i denna jojk var viktig, eftersom det ibland kunde inträffa att nåjden inte återfick sitt normala medvetande efter sin resa till dödsriket, det kunde hända att nåjden dog. I och med detta bör vi inte uppfatta nåjdseansen som endast nåjdens angelägenhet utan mer som en kollektiv ritual, där andra personer blir viktiga för att nåjden skulle kunna genomföra sin resa till dödsriket. Mebius visar att Jens Kildal beskriver att under tiden nåjden låg medvetlös jojkade en kvinna oupphörligt och ivrigt på ett entusiastiskt sätt. Dels för att påminna nåjden om dennes uppgift i dödsriket och dels för att få nåjden till liv igen.

4.5 Kvinnans roll som trumslagare

Kvinnans roll när det gäller trumman har liksom den kvinnliga nåjden diskuterats av många forskare, bland andra Maj Lisbeth Myrhaug. I boken *Efter förfädernas sed* (2005) visar Åsa Virdi Kroik på att det fanns regler som sa att kvinnan inte fick röra trumman, men om dessa regler följdes och tillämpades i praktiken, lämnar hon öppet. De skriftliga källorna tyder på att kvinnorna inte använde trumman, åtminstone inte som något som hörde till vanligheterna. Däremot var kvinnan delaktig i ritualer där trumman användes, som vi visat med jojken. Kvinnans roll när det gäller den samiska trumman är relativt otydlig inom litteraturen.

5. Den samiska kvinnans roll i nutid

Åsa Virdi Kroik (2002) framhåller att i och med kristnandet av den samiska religionen har många förändringar skett i utövandet av religionen, och dessutom har ett flertal riter också fallit bort. Idag firas inte längre till exempel björnriten och att återinföra denna skulle vara omöjligt i det samhälle samerna lever i idag. Flera av dess riter upphörde troligtvis i och med den missionskampanj som kristnade samerna, men det är enligt Virdi Kroik svårt att säga när björnriten slutade att firas helt. Den största skillnaden i religionen är enligt Virdi Kroik att den idag utövas mer på ett individuellt plan, jämfört med tidigare. Samerna lever integrerat i dagens kristna samhälle och att utöva sin religion på samma sätt som tidigare, sida vid sida med dem som bekämpade, kan därför bli svårt. På samma sätt som björnriten har fallit bort, tycks också den kvinnliga Sarakka-riten ha gått förlorad. Hon menar att många samer är väldigt hemlighetsfulla i fråga om sin religion, medan andra är mer öppna, vilket kan göra det svårt att få information kring samerna och deras rituella utövande. På samma sätt som att dessa rituella handlingar gått förlorade för både för samerna i allmänhet och den samiska kvinnan i synnerhet, så har det också uppkommit nya roller eller handlingar för den samiska kvinnan.

5.1 Kvinnans roll i den samiska jojken

Kjellström (2003) framhåller att det är lika vanligt att kvinnor jojkar som att män jojkar. Vid religionsskiftet förändrade jojkens betydelse, den fick en annan karaktär än den ursprungligen haft. Jörgen Eriksson skriver om jojken i sin bok *Samisk Shamanism* (2003) där han menar att: "Till följd av kolonisationen av Sameland, den kristna religiösa aggressionen och allmän västerländsk kulturpåverkan har jojkens funktioner förändrats." (s. 127).

Även Kjellström (2003) menar att man i själva kristnandet av samerna kan se en förlust av det traditionella samiska. Han menar att en följd av att kyrkan, missionen och skolan förkastade eller fördömde jojken, blev det mer vanligt att man jojkade i ensamhet. I och med omvärldens nedvärderingar kom den att tillhöra privatlivet och vildmarken, men han säger också att jojken under senare årtionden har visat sig vara ett starkt uttryck för den samiska identiteten. För de

människor som inte är samer uppfattas ofta jojken, som ett primitivt eller gammalt uttryckssätt, delvis på grund av dess kortfattade text men även ordlösa stavelser utan tydlig mening

Men trots att den moderna jojken så som den ter sig idag är något helt annat än den traditionella, så har den alltså fortfarande samma stärkande effekt på samerna som grupp. Kjellström (2003) beskriver vidare att den moderna jojken har, till skillnad mot den traditionella, tonsättare, artist och publik och detta skapar således en ny situation med nya funktioner, ett nytt innehåll och också musikaliska regler. Den traditionella jojken skulle helst inte lämna den innersta kretsen och ännu mindre, till skillnad mot den moderna jojken, vara riktad som scenframträdande. Den var av mer privat karaktär. Trots att innehållet i jokarna idag anknyter till det allmänna vardagslivet så skildrar de ändå personliga upplevelser för den specifika jokaren. Det är mer sällsynt att jojken handlar om allmänna ting. I stället berättar den något viktigt ur jokarens synvinkel och genom hans eller hennes känslor inför tillvaron.

Den riktigt stora förändringen i jokens historia skedde samtidigt med tiden för kampen för de samiska rättigheterna. De unga samerna hade haft sina identitetskriser, de kom från statliga skolor och började alltmera kräva samiska rättigheter och en bekräftelse av den samiska kulturen. I och med detta återupplivades jojken vilket skedde på 1970- talet (www.samer.se).

Eriksson (2003) påminner om att jojken inte längre anses vara en förtrollande eller magisk sång, då den inför allmänheten fått en mera öppen roll. Den används vid olika sammankomster och högtider, och i vissa fall anses den enbart vara en källa till underhållning och avkoppling. Men menar samtidigt att Jokens funktion idag ändå är mer än enbart musik. Det skapar allt ifrån social kontakt, till en lugnande effekt på renarna, men också skrämman bort vargarna. Han säger också att den tidiga jojken aldrig var tänkt att framföras som en ren konstform av det slag som kräver publik. Jojken var mera en slags metod som användes för att återkalla vänner, och också fiender, land, områden och djur. Jojken var ett medel för att få tillträde till en annan värld, en andlig värld, och det är just detta som gav den en stark religiös karaktär. I det Eriksson (2003) säger ser vi en tydlig förändring. Med instrument blev jojken omtyckt bland de unga, samtidigt som de återerövrade ett kulturellt arv. Inte minst visar sig detta i det norska deltagande i Eurovision

Song Contest i Haag (1980) där man använde sig av jojk. Samisk musik hade nu funnit sin plats, politiskt var den en symbol i sig själv.

5.2 Kvinnan som trumslagare

Idag är det vanligt att trumman används av kvinnliga nåjder, men ännu vanligare vid scenframträdanden. Kvinnans brukande av trumman är viktig för hennes betydelse och roll. Det höjer hennes status, eftersom trumman med alla dess symboler traditionellt har varit en viktig del av samisk religion. Den har hela tiden funnits bland samerna och en del trummor finns även bevarade sedan missionstiden då trummorna brändes upp.

Eriksson (2003) har i sina intervjuer funnit att en kvinnlig nåjd, Randi Irene Losoa, botar samer via telefonen. Hon säger att hon inte känner något behov av att använda en trumma. Ett sådant uttalande kan till viss del innebära att trumman har tappat lite av sin betydelse, men det behöver inte vara så, eftersom det kan variera från person till person huruvida trumman ses som nödvändig eller ej.

Klart är i alla fall att idag använder samer inte trummorna som man en gång gjorde, det vill säga för att spä eller komma i trance. I stället finns den med i politiska samband, vid demonstrationer men även som musikinstrument vid konserter. Kvinnor har i detta en betydligt större och mer central roll, när det gäller framförandet av trumman än vad hon en gång hade. Även om trummans religiösa användning i stort sett bortfallit, så är trumman idag precis som tidigare en väldigt viktig samisk symbol (www.samer.se).

5.3 Kvinnan som nåjd

I den gamla samiska kulturen hade nåjden en stor central roll. Erikson (2003) framhåller att mycket av det som nåjden stod för i den traditionella samiska religionen bleknade och tappade sin betydelse i och med kristendomen. Här lyfter han fram Svein Birger, ledare för Beavvas - den samiska teatern - som menar att i och med kristendomens intåg så försvann mycket av den samiska nåjden och traditionerna kring denne, men han påpekar att betydelsen av nåjden aldrig kommer att avta helt. Samerna är, enligt honom, traditionellt ett mycket religiöst folk. Men

Birger tror inte själv att nåjdens kunskaper kommer att ersätta kristendomen, men att en del grupper kommer att se på nåjdens funktion som något nödvändigt för deras liv. Viktigt att nämna är att Eriksson(2003) säger att nåjden som fenomen alltid har funnits, och att för vissa människor har detta varit en stor del av livet.

I intervjuerna i boken *Vandrare i två världar, Samisk shamanism* (2004) lyfter Eriksson fram Biret Máret, en pensionerad lärare och språkkonsulent. Hon har tidigare arbetat som samelärare i Sverige, Norge, Finland men även varit journalist, på Aftonbladet på sextioalet, och på same-radion. Máret tillfrågas hur det kom sig att hon började trumma. Máret berättar att det funnits nåjdtradition i hennes fars släkt sedan långt tillbaka. Hon säger att man själv inte kan bestämma om man ska bli nåjd. Man blir uppsökt av en *fárrosas*, en skyddsande, vilket hon blev i samband med sin fars bortgång. Hon beskriver denna ande som något hon först inte förstod men även att det höll på att göra henne galen. Hennes förklaring är att det var som en ulv som inte ville lämna henne ifred. Hon både såg och drömde om denne. Máret berättar vidare att just namnet nåjd eller *noaidi* kommer av verbet *oaidui* som betyder "att se". Nåjden är alltså den som ser och som hjälpmedel för att kunna göra det använder man sig av trumman. Hon berättar att hon själv försökt göra sig en trumma men att det inte gått så bra. Máret nämner även att olika forskare skrivit om den samiska shamanismen som om den var slut. Hon uppger att hon själv uppträtt offentligt och på frågan om hennes roll är att sprida kunskap om den schamaniska traditionen så är hennes tydliga och enkla svar att: "ja någon måste ju göra det". Hon menar att det finns ett starkt intresse, främst bland yngre samer, men även hos de äldre och också att det även utanför det samiska samhället finns ett stort intresse för trummande, schamanism och andra nåjdtraditioner.

Värt att notera är att Máret inte säger sig gilla ordet nyshamanism, för det handlar enligt henne snarare om "old age" än om "new age". På frågan huruvida Máret anser att det funnits en kvinnlig nåjd svarar hon såhär: "Om man sätter sig in i hur det var är jag övertygad om att de flesta noaider var kvinnor. Den som följeslagaren uppsökte blev noaidi. Följeslagaren bryr sig inte om kön" (Eriksson 2003, s. 92). De övriga kvinnor som blivit intervjuade i Erikssons bok styrker vidare Márets uttalanden om kvinnliga schamaner och nåjder.

5.4 Kvinnan som renskötare

Kjellström (2003) beskriver renen och renskötseln som grunden i de renskötande samernas kultur. Den äldsta formen av renskötsel är skogsrenskötseln som kan jämföras med fjällrenskötsel. Den första är mer stationär medan den sistnämnda innefattar längre flyttningar av renarna och sker oftare. Skogsrenskötseln beskrivs ibland som intensiv renskötsel, där renhjordarna bevakas nästan hela tiden. Fjällrenskötseln kan kopplas ihop med extensiv renskötsel, vilket innebär att renhjordarna får vandra mer fritt och samlas endast ihop vid speciella arbetstillfällen. I boken *Relationer i ett samisk samhälle* (2002) skriver Åsa Nordin att i denna form blev renen mer brukad som ett slaktdjur.

Andrea Amft har intervjuat kvinnor som är födda på tidigt 1900-tal, vilka berättar om renskötseln och kvinnor utifrån sina egna erfarenheter. I sin bok *Sápmi i förändringens tid* (2003), berättar Amft att när renskötseln var som mest intensiv deltog både män och kvinnor i olika arbetet. Kvinnan hjälpte till vid vallning eller övervakning av renhjorden och då mestadels under sommartid när renhjorden hade lättare att sprida sig. Fanns det däremot tillräckligt många män i hushållet kunde kvinnan istället ägna sig åt annat arbete. De kvinnor som deltog i arbetet med renskötseln var oftast kvinnor som inte behövde ansvara för hushållsarbetet, oftast ogifta döttrar eller pigor. Det förekom mycket sällan, enligt Amft, att husmor hjälpte till vid vallningen och bevakningen av renarna, speciellt då hon ofta hade ett barn att amma. Det framgår även i boken *Sameland i förvandling* (1986) som är skriven av kollektivet Västerbottenförlaget (1986) och i en intervju med Lisa Stinnerbom framgår att kvinnan kunde hjälpa till vid övervakning av renarna mot rovdjur och vargar. Detta kunde ske vid speciella tillfällen när inte familjen hade någon annan som kunde vakta renhjorden.

Amft visar vidare på att det även kunde ske att kvinnorna gjorde samma arbetsuppgift samtidigt som männen. Det sågs ofta som mannens uppgift att kasta fast renen med lasso, men detta kunde även kvinnor göra. Kvinnorna och barnen hade sedan till uppgift att få in renarna i gärdet. När det gäller mjölkningen var det oftast mannen som höll fast vid renen medan kvinnan mjölkade. Kvinnan hade också till uppgift att vid slakten ta reda på renens inälvor och blod, som kunde

användas till att göra korv. Även om kvinnor och män delade på arbetet så framhåller Amft att kvinnan och mannen först och främst tog hand om arbeten inom deras egna områden.

Idag är en stor del av dem som bedriver renskötseln ungarlar. Detta kan enligt Amft ses som ett tecken på en maskulinisering, men också som ett tecken på att kvinnorna deltagande i renskötseln kan undvaras. Sedan ska vi inte glömma att renskötsel bedrivs som familjeföretag. En gift kvinna har då uppgiften att sköta bokföringen för rensköselföretaget. Samtidigt finns det arbeten som fallit bort, till exempel mjölkningen. Amft (2003) menar att hustrun inte är aktiv i det praktiska renskötselarbetet, utan den främsta rollen är så kallad markservice, som är kopplad till hushållsrelaterade uppgifter för familjens välmående. Hon fortsätter och säger att kvinnan kan ses som delaktig istället för aktiv inom renskötseln.

Kvinnliga renskötare hör idag till ovanligheterna. De kvinnor som sysslar med renskötsel skiljer sig mycket från de gifta kvinnorna. Dessa kvinnliga renskötare deltar aktivt i renskötseln, på samma villkor som männen. Kvinnor kan oftast bli renskötare vid eventuella krissituationer, då hon till exempel ersätter en man som har dött eller aldrig fötts (Amft, 2003). Men renskötseln är ett slags lagarbete, och därför kan de renskötande samerna fördela arbetsuppgifter mellan varandra efter vilken uppgift som passar bäst fysiskt sett. Amft visar i sin intervju med en renskötande kvinna att det inte skulle vara möjligt för en kvinna att vara aktiv renskötare, om det inte fanns en annan kvinna i hemmet, i intervjuarens fall hennes mor, som hade tagit hennes hushållsarbete i hemmet.

Enligt Amft (2003) har kvinnans roll minskat inom renskötseln, jämfört med förut. Hon säger även att dagens renskötarhus håll fungerar ungefär som hushållen gjorde förr. Det finns ett manligt ansvarsområde, i form av aktiv renskötsel, och ett kvinnligt ansvarsområde, i form av hushållsarbete och omsorg. Överskridningar mellan kvinnors och mäns ansvarsområden sker allt mer sällan idag, ännu mer ovanligt från kvinnligt till manligt. En följd av detta kan enligt Amft vara att renskötseln har blivit mer mansdominerat än tidigare.

6. Sammanfattande jämförelse av kvinnans roll i dåtid och nutid

Innan vi sammanfattar och jämför kvinnans roll i samisk religion och kultur i nutid och i dåtid ska vi säga att vi inledde vårt arbete med att söka litteratur som kunde besvara våra frågeställningar. Det visade sig finnas mycket litteratur att välja på som belyser den samiska religionen och de traditionella samiska riterna. När det gäller kvinnans roll i den samiska religionen blev det lite svårare att finna konkret information för att besvara våra frågeställningar. Detta eftersom att det oftast är mannen som står i fokus, inte bara när det gäller den samiska religionen utan oftast religioner i allmänhet. Vi har även tagit hjälp av artiklar, tidigare forskning och elektroniska källor. När det gäller kvinnans roll i den samiska religionen idag märkte vi att materialet var mer begränsat. Efter den samiska religionens återupprättelse har den funnits på ett mer individuellt plan än tidigare. Detta kan vara en orsak till att den samiska kvinnan inte fått så stor plats i litteraturen som speglar hennes roll i dagens samhälle. Det är värt att påpeka att många samer idag strävar efter att återerövra den samiska kulturen och vissa traditionella inslag i religionen. Först följer en ett sammanfattande svar på syftets frågeställningar och därefter en jämförelse av kvinnans roll i dåtid och i nutid.

Vi börjar med frågan: *Vilken roll hade kvinnor i den samiska kulturen under 1600 – och 1700-talet?* Här har vi sett att jojken var ett centralt viktigt inslag i den samiska kulturen under 1600- och 1700-talen, jojken fungerade som ett religiöst medel. Mebius (2007) pekar på att jojken tillsammans med trumman och offerplatsen ursprungligen var det viktigaste sättet att få kontakt med den andliga världen. Målet med jojken var att framkalla ett tillstånd av trance. Genom sången kunde nåjden transcendera, det vill säga gå bortom denna värld och in i de andra världarna för att få kontakt med sina skydds och hjälppandar. Det var vanligt att kvinnan jolkade i allmänhet, men även i vissa rituella sammanhang. Detta kunde ske när kvinnans jolkande skulle hålla nåjden vid liv under dennes resa till gudarnas värld och till dödsriket. Enligt Mebius (2007) var det även vanligt att kvinnor jolkade tillsammans med nåjden. Kjellström (1988) visar på att kvinnliga renvallare kunde jolka för att dels hålla renarna lugna och dels för att hålla rovdjuren borta från renarna. Detta är enligt vår mening en viktig roll, eftersom hennes jolkande skyddar renarna och samtidigt rennäringen, som är ett centralt viktigt inslag i hela den samiska kulturen. Hennes jolkande innebär i och med detta en säker renhjord där antalet renar är viktigt för samerna och

deras livssituation, men samtidigt var renarna ett måste för samernas välmående. Kvinnans jojokande gav henne en starkare ställning i och med jojken som ett religiöst medel och inte minst vid hennes jojokande i rituella sammanhang.

I björnriten förekom även jojok från kvinnans sida då jägarna kom hem med den fällda björnen. I det rituella skådespelet som kallades björnvisan, syns det tydligt att jojken användes som en religiös ritual ledd av kvinnan, vars jojokande besvarades av mannen. Samtidigt finns det handlingar inom riterna som kan tolkas göra kvinnan åsidosatt. Kvinnor och män inte fick sova tillsammans under ritualen. Mer synligt blir det när kvinnan inte under kommande år får bruka den ren som dragit hem björnen efter jakten som dragdjur eftersom kvinnan inte fick gå i samma fotspår som mannen. Under den måltid som åts efter jakten åt kvinnor och män var för sig, och den avslutades genom att kvinnan skulle kyssa mannen som tack för att de inte hade varit till besvär vid hedrandet av björnen. I och med dessa handlingar kan kvinnan lätt tolkas inta en något diskriminerande roll gentemot mannen, även fast hon utförde en del handlingar som är av stor betydelse för riterna.

I offret till Sarakka däremot, stod kvinnan definitivt i centrum. Sarakka hjälpte kvinnorna vid födseln och sades känna samma smärta som modern. Vi tolkar detta som att kvinnan här har en viktig roll som ger henne en hög status i egenskap av födande kvinna och som den som delar sin smärta med en gudomlighet, i och genom Sarakkas gudomliga närvaro. Detta skulle även kunna innebära att barnet redan från födseln får en relation till den gudomliga världen. Den kvinnliga riterna med ätandet av Sarakka-gröten var en viktig rit för kvinnorna i samband med födseln. Karsten (1952) menar att detta kan ses som ett verkligt offer till gudinnan, om än det är ett icke-animaliskt offer. I Mebius framgår det även att såväl Hans Skanke som Jens Kildal menar att det förekom animaliska offer till Sarakka, och att inte männen fick äta något av det offrade. I och med att kvinnan hade egna religiösa ceremonier ger det henne en stark religiös status och roll i den traditionella samiska kulturen. Att Sarakka dessutom var en viktig gudinna också för de samiska männen kan ses som ytterliggare en faktor som stärker kvinnans roll. Männens dyrkan av Sarakka som gudinna kan härledas till hennes roll som medverkande i barnafödandet. För mannen var barnafödandet en stor händelse då det innebar att de förde vidare sitt arv och sina gener till sina avkommor.

En av de största frågorna när det gäller kvinnan i den traditionella samiska kulturen, är om hon varit nåjd eller inte. I Mebius (2007) menar Jens Kildal att själva nåjden var en man, men att kvinnan deltog aktivt på andra sätt i nåjdritualen. Maj-Lisbeth Myrhaug (1997) menar dock att det i samiska berättartraditioner framgår att det funnits kvinnliga nåjder. Huruvida kvinnan har varit nåjd eller inte är en fråga som är väldigt svår att fastställa. Men om det är så att kvinnan har varit nåjd, innebär detta att vi kan säga att hon hade en väldigt stor religiös roll i det traditionella samiska samhället, eftersom nåjden sågs som en person av stor religiös betydelse, och en central gestalt i samernas kultur. Hur som helst var kvinnan mycket viktig i nåjdritualen genom sin jojk som höll nåjden vid liv under hans färd till andra världar. Hennes jojk var en absolut nödvändighet för att nåjdritualet skulle kunna genomföras och att nåjden skulle kunna vakna upp igen. Lika otydligt som frågan om kvinnliga nåjder är den huruvida det har funnits kvinnliga trumslagare i religiösa sammanhang.

Oavsett dessa, till viss del, obesvarade frågor kan vi se att den samiska kvinnan hade en viktig roll inom många riter och religiösa sammanhang i den traditionella samiska kulturen. Det framgår trots det ändå klart och tydligt att hon inte var lika framträdande som mannen, vilket kan bero på att det i sig själv fanns en tydlig rollfördelning utifrån mäns och kvinnors uppgifter. I många riter var kvinnans delaktighet begränsad och det var ytterst sällsynt att hon framträdde som en huvudfigur, men vi kan inte här bortse från Sarakka-riten där kvinnan stod i centrum.

Så till vår andra fråga som vi ställde i syftet: *Vilken roll har kvinnor i den samiska kulturen idag?* Än idag jojkar samerna och det är lika vanligt att kvinnan jojkar som att mannen gör det. Kvinnan kan numer jojka i mer offentliga situationer, till exempel vid scenframträdanden, politiska sammanhang och under demonstrationer. Genom moderniseringen av jojken som skedde under senare hälften av 1900-talet, där instrument tillkom i samband med jojk, blev den enligt Eriksson (2003) mer tillgänglig för de unga samerna. Trots denna modernisering av jojken så är rötterna i den samiska jojken ännu sig lik och är enligt oss fortfarande unik samt ett viktigt kännetecken för den samiska religionen.

Något som vi säkert kan fastställa är att kvinnan idag kan vara nåjd eller schaman. Det kan vi se genom de intervjuer som Eriksson (2003) har gjort med olika samiska kvinnliga nåjder. Något vi också kan se är att dessa kvinnliga nåjder vill sprida nåjdkunskapen vidare till kommande generationer. Det är även vanligt att en del av dagens kvinnliga nåjder ser sig mer som sjukdomsbotare, vilket idag kan ske via telefon istället för direkt kontakt med den sjuke. Här kan vi klart se hur moderniseringen av samhället gjort det lättare att ta kontakt med nåjden på ett sätt som inte var möjligt tidigare. Detta behöver inte innebära att nåjden har tappat sin religiösa betydelse på något sätt. Att samerna än idag tar kontakt med nåjden vid botande av sjukdom eller vägledning av olika karaktär, innebär det att nåjden fortfarande är väldigt viktig för samerna och har ännu i vår tid en hög religiös ställning. I och med att kvinnan idag kan vara nåjd, menar vi att hennes roll inom den religiösa sfären är stark.

Det framgår även av Eriksson (2003) att de kvinnliga nåjderna ibland använder sig av trumman och enligt den kvinnliga nåjden Randi Irene Losoa används den bara om hon känner behov av att använda den. Detta ser vi som att trumman idag inte har lika stark religiös ställning som tidigare. Den används däremot som ett vardagligt instrument i offentligheten vid till exempel scenframträdanden, demonstrationer eller politiska sammanhang (www.samer.se/2010). I och med användandet av trumman i dessa sammanhang anser vi att trumman, lika väl som jojken, har tappat lite av sin religiösa mystiska betydelse.

Den samiska trumman med alla dess symboler är trots allt fortfarande idag en viktig samisk symbol. Genom att trumman används av kvinnan idag bidrar det till en förstärkning av hennes religiösa ställning, trots att den inte längre bär på en lika tung religiös betydelse. För samerna är trumman fortfarande viktig för och den kommer alltid att bära med sig sin traditionella betydelse och alla dess symboler som traditionellt och historiskt återspeglar och representerar samisk religion.

Idag kan det förekomma att en samisk kvinna är renskötare. Detta sker oftast vid krissituationer då hon ersätter en man som inte fötts eller finns. Förutsättningen för att kvinnan ska kunna vara renskötare är att det finns en annan kvinna i hemmet, som tar ansvar för det mera hushållsnära arbetet. Vi anser att renskötseln måste ses som en helhet, därför att kvinnan gör det möjligt för

familjen att kunna bedriva sin renskötsel. Inte minst genom sitt hushållsarbete och sin omsorg, men även genom att kvinnan ofta är delaktig inom bokföringen och ekonomin inom familjens renskötarföretag. Hon blir därför väldigt viktig för renskötseln i sin helhet men också för familjens välbefinnande. Amft (2003) visar på att ofta finns uppdelade ansvarsområden, där det manliga innefattar renskötseln och det kvinnliga hushållsarbetet och omsorgen. Hon menar även att överskridningar i arbetsuppgifterna manligt - kvinnligt sker mer sällan idag, vilket har gjort att renskötseln har blivit mer mansdominerat idag. Orsaken till detta antar vi beror på de fysiska förutsättningarna som krävs för en del arbetsmoment inom renskötseln. Genom att den samiska kvinnan idag i somliga fall kan inta rollen som renskötare gör det att hennes ställning blir starkare, eftersom renen och renskötseln alltid har varit en central punkt för samernas kultur och livsstil. Att kvinnan tar på sig rollen som renskötare idag gör att det suddar ut könsrollerna men också stärker kvinnans roll i helhet inom det samiska samhället.

Sammanfattningsvis kan vi se att den samiska kvinnan har en viktig roll i flera sammanhang i dagens samiska samhälle. I och med kristnandet av den samiska religionen försvagades delar av de samiska traditionerna och också nåjdens ställning och religiösa status. Efter detta har den samiska religionen aldrig riktigt på allvar kommit tillbaka till sin ursprungliga religiösa position, vilket inte heller kan vara möjligt med tanke på att även den samiska världsbilden har förändrats. Enligt vår mening kan kvinnans roll som renskötare, nåjd och trumslagare mest troligt bero på att även den samiska kvinnan har, liksom i det övriga samhället och kulturlivet, överskridit de traditionella könsrollerna i samband med att det samiska folket har strävat efter den samiska religionens återupprättelse. Men här blir det samtidigt viktigt att betona att det i mycket handlar om att återerövra och bevara det samiska mer som ett kulturarv än som religiös trosföreställning.

Och slutligen: *Finns det kvar något som kan beskrivas som ett arv från den traditionella samiska kulturen och religionen?* I och med kristnandet av den samiska kulturen och förbudet att utöva den traditionella religionen så finns det många saker som har förändrats och många traditionella religiösa handlingar har fallit bort. Religiösa ceremonier som björnriten, nåjdritualen och sarakka-riten har med tiden nästan försvunnit. Detta innebär att den samiska kvinnan förlorat några av sina tidigare beskrivna religiösa handlingar. I den samiska björnriten som tidigare var en viktig ceremoni för samerna och där kvinnan hade en något lägre ställning än mannen i egenskap

av jägaren som fällde björnen, kan vi se en tydlig genusuppdelning. Att denna rit har försvunnit beror mest troligt på det samiska folkets förändrade världsbild. Vi kan inte se några tecken i de litterära källorna på att denna rit lever vidare idag, och enligt Åsa Virdi Kroik (2002) firas den inte av samerna längre. Men även om björnriten inte firas längre, finns vördnaden av björnen och dess kropp kvar än idag hos samerna.

Att den kvinnliga Sarakka-riten skulle utövas i någon form av de samiska kvinnorna än idag kan vi inte heller finna i de litterära källorna. Men hur som helst kan vi se att gudinnan Sarakka lever kvar hos samerna och är ännu en viktig del av det samiska religiösa kulturarvet.

Den traditionella samiska nåjdritualen var en betydelsefull religiös del i samisk kultur. Kvinnans roll i den traditionella nåjdritualen är väldigt svår att beskriva i och med att det finns få källor som ger tydliga bevis på att det har funnits kvinnliga nåjder. Dock kan vi tydligt se att kvinnan spelade andra betydande roller vid denna ritual, där hon jojkede för att hålla nåjden vid liv under dennes själsresa. Genom kristnandet av samerna förbjöds både trumman och jojken, vilka var viktiga delar i denna ritual.

Men trots detta försvann varken jojken eller trumman för all tid. I stället har det uppkommit nya roller för den samiska kvinnan. Det framgår av litteraturen att kvinnor ännu i dag är nåjder, men deras uppgifter skiljer sig väsentligt från det traditionella. Vi kan se ett tydligt arv från det traditionella när det gäller nåjdens uppgift att kunna bota sjukdomar, vilket de enligt litteraturen gör ännu idag. Idag vågar många kvinnliga nåjder stå för vad de är och också sprida sina kunskaper vidare till kommande generationer. I och med att dagens kvinnliga nåjder vågar vara öppna om sin verksamhet så höjs inte bara deras status utan vi kan även se en väldigt tydlig förändring inom denna religiösa roll. Nåjdseansen har gått från att vara en rit som hölls för det samiska samhällsliga kollektivet till att vara en mer öppen och personlig verksamhet. Idag sker detta på ett individuellt plan där nåjden har möjlighet att ge vägledning till och med genom telefonsamtal. Här kan vi se ett tydligt exempel på hur moderniseringen av samhället bidrar till förändringar inom religionen. Liknande utveckling kan vi se när det gäller jojken som har gått från att ha varit ett religiöst verktyg som hölls inom familjen till att blivit ett kulturellt verktyg för allmänheten. Idag

kan vi se kvinnor jojka i offentliga sammanhang inför allmänheten på ett helt nytt sätt, detta till exempel i och med det norska jojkande bidraget till Eurovision Song Contest i Haag (1980).

Förbudet mot trumman och jojken finns inte längre. Vi kan tänka oss att detta beror på att det var lättare att förbjuda trumman som ett materiellt ting än jojken som var något samerna bar inom sig, och hela tiden kunnat utöva i ensamhet eller i familjen. När den samiska jojken i nutid blev accepterad av den stora allmänheten kunde också trumman återerövas. Den kan inte längre ses som något ont, som "Djälvulens trolltrumma". Idag kan vi även se att kvinnan får använda sig av trumman, något som var förbjudet i en del traditionella sammanhang. Vi har sett av Eriksson (2003) att kvinnliga nåjder idag använder sig av trumman, samtidigt som den fått en ny funktion. Tidigare användes trumman i religiösa sammanhang för att komma i trance och göra själsresor, idag används den som ett musikinstrument. I och med att trumman används som ett musikinstrument har trumman funnit sin väg tillbaka som ett viktigt kulturellt arv, samtidigt som den förlorat något av sin traditionella mystik.

Beskrivningar av den samiska kvinnans roll i renskötseln under 16-1700-talen är väldigt begränsad i litteraturen. Vi kan dock se att kvinnan kan vara renskötare i dagens samhälle. Renskötseln har förändrats genom moderniseringen av samhället. Traditionellt flyttade samerna renarna långa sträckor genom vandring, idag används lastbilar, skotrar och även helikoptrar för att underlätta flytten av renarna. I och med att renskötseln idag kan bedrivas som företag har det uppkommit en ny roll för kvinnan som innebär bokföring och ekonomiansvarig för renskötsel-företaget. Precis som vi sett Amft (2003) säga är det svårt att fastställa kvinnans roll inom renskötseln eftersom hennes delaktighet till stor del beror på civilstånd och ålder. Vi tror att kvinnans begränsade delaktighet i renskötseln till stor del beror på att männen menar att renskötseln är deras område eller syssla och att kvinnan inte bör träda över denna gräns, hon förväntas istället ta hand om hemmet och omsorgen. Vi har sett en turismverksamhet växa inom den samiska kulturen idag, där bland annat renar utgör en viktig del. Här kan vi se den moderna samiska kvinnan i en allt mer framträdande roll. Inom detta får hon olika bisysslor för att introducera människor till deras kultur.

Slutligen kan vi konstatera att många av de samiska ursprungliga riterna mer eller mindre försvunnit, och mycket av det som finns kvar har tvingats till förändring och utveckling i takt med samhällets utveckling. Därför har även nya roller uppkommit för den samiska kvinnan där mycket bygger på de gamla samiska traditionerna.

Referenslista

- Arnberg, Matts., Unsgaard, Håkan., Ruong, Israel (1997). *Joik en presentation av samisk folkmusik*. Kristianstad: Kristianstads Boktryckeri AB. (ISBN 91-522-1793-0)
- Amft Andrea (2003). *Sápmi i förändringens tid*. Kungälv: Grafikerna Livréna. (ISBN 91-7305-249-3)
- Eriksson, I Jörgen (2003). *Samisk shamanism*. Slovenien: Matisk i Maribor. (ISBN 91-89447-06-9)
- Eriksson, I Jörgen (2004). *Vandrare i två världar, samisk shamanism*. Nässjö: CO-Print. (ISBN 91-89447-28)
- Fjellström, Pehr (1981). *Kort berättelse om lapparnas björna-fänge, samt deras wid brukade widskeppelser*. Umeå: Två förläggare (ISBN 91-85920-03-7)
- Furseth, Inger & Repstad, Pål (2005). *Religionssociologi - en introduktion*. Slovenien: Liber AB. (ISBN 978-91-47-07562-1)
- Gannerud, Eva (2001). *Lärares liv och arbete i ett genusperspektiv*. Falköping: Liber AB (ISBN 91-47 05050-0)
- Holmberg, Uno (1996). *Lapparnas Religion* (Lappalaisten uskonto, 1915). Uppsala: Reprcentralen HSC (ISBN 91-86624-14-8)
- Karsten, Rafael (1952) *Samefolkets religion*. Stockholm: Nylands tryckeri AB.
- Kjellström Rolf, Rydving Håkan (1988) *Den samiska trumman*. Malung: Malungs Boktryckeri AB. (ISBN 91-7108-289)
- Kjellström Rolf, Ternhag Gunnar, Rydving Håkan (1988) *Om Joik*. Värnamo: Gidlundsförlag AB (ISBN 91-7844-130-7)
- Kjellström, Rolf (2003) *Samernas liv*. Kristianstad: Kristianstads Boktryckeri. (ISBN 91-7203-5625)
- Kroik Viridi, Åsa (2005) *Efter förfädernas sed*. Stockholm: Bromma tryckeri. (ISBN 91-631-7196-1)
- Mebius, Hans. (2007) *BISSIE - studier i samisk religionshistoria*. Östersund: Jengel - Förlaget för Jemtlandica (ISBN 91-88672-050)
- Myrhaug, May-Lisbeth (1997). *I modergudinnens fotspor*. Oslo: Valdres trykkeri Norway (ISBN 82-530-1866-5)

Nationalencyklopedin (1993) Belgien: Bokförlaget Bra böcker AB (ISBN 99-1632190-6)

Nationalencyklopedin (1994) Belgien: Bokförlaget Bra böcker AB.(ISBN 99-1957916-5)

Nationalencyklopedin (1994) Belgien: Bokförlaget Bra böcker AB (ISBN 99-2013874-6)

Nordin, Åsa (2002). *Relationer i ett samiskt samhälle*. Kungälv: Grafikerna Livréna. (ISBN 91-7305-345-7)

Ruong, Israel (1982). *Samerna i historien och nutiden*. Stockholm: Bonnier. (ISBN 91-345-0051-0)

Västerbottenförlaget (1986) *Sameland i förändring*. Bureå: Norrprint ab Burå. (ISBN 91-970347-5-4)

Elektroniska källor

<http://www.forskningsenheten.vilhelmina.com/AbstractOmslag020909%20f%C3%A4rdigt%20abstract.pdf> - Liljedahl, Louis & Sjölander, Per (2002) Samisk hälsa och livskvalitet.

<http://www.samer.se/1209>, 2010

<http://www.sametinget/2836>

General Assembly. United Nations Declaration on the Rights of Indigenous Peoples (2007)
<http://www.un.org/esa/socdev/unpfii/en/declaration.html>